
Restaurování sgrafitové výzdoby komínu č. 1 a č. 2 na zámku Doudleby nad Orlicí

Radka Farská

Univerzita Pardubice, Fakulta restaurování

KLÍČOVÁ SLOVA

sgraffito – Doudleby nad Orlicí – restaurování – rostlinný dekor – komín – renesance – Gozzi

KEY WORDS

Sgraffito – Doudleby nad Orlicí – restoration – vegetative decor – chimney – Renaissance – Gozzi

RESTORATION OF SGRAFFITO DECORATION ON THE CHIMNEYS NO. 1 AND 2 AT THE CASTLE OF DOUDLEBY NAD ORLÍČÍ

The article is based on a paper from a student conference, which deals with the description of the restoration treatment on the sgraffito decoration of the chimneys, Chateau Doudleby nad Orlicí. The sgraffito decoration is presented in a broader contemporary context, knowing that a more detailed survey of the entire castle is needed to better grasp the topic. The monument underwent an overall reconstruction in the 60s of the 20th century when all the sgraffito decoration on the façade and 12 chimneys were restored. In 2021, two chimneys were restored by students of the Faculty of Restoration, University of Pardubice. The question of how and why to restore the newly-made additions arose then. The technical condition of the additions and the overall structure were assessed when deciding whether to carry out the restoration work; another decisive factor was the quality of their artistic execution. The newly-made sgraffito decoration from the 60s on chimney No. 2 was conserved and restored. Chimney No. 1 was in poor condition, so it had to be torn down and built up again; the sgraffiti were then restored according to the new “original” from the 60s.

Úvod

Sgrafito si mezi restaurátory dlouho nemohlo získat patřičnou pozornost. Technika, která se rozvíjela již od 13. století v Itálii, byla součástí politické reprezentace napříč Evropou až do druhé poloviny století dvacátého. Přesto byla donedávna považována za popelku vedle vysokého umění, jakými jsou závěsný obraz nebo nástěnná malba. I zde platí za více uznávané motivy figurální nad ornamentálními. Nicméně, zejména v posledních dvaceti letech se technice sgrafita, restaurování i uměleckohistorickým souvislostem věnují odborníci z řad restaurátorů i historiků umění. Intenzivnější zájem o tento obor prezentují z poslední doby například mezinárodní konference *Sgraffito in Change* konané v Hildesheimu v roce 2017, a druhý ročník v Litomyšli v roce 2019. Podstatné, jako u jiných technik, zůstává podrobné poznání originálního provedení, díky kterému se můžeme vyvarovat nepřesným závěrům a interpretacím, jak k tomu v mnoha případech v posledních padesáti letech docházelo.

OBR. 1 Pohled na zámek z ptačí perspektivy, nedatováno, před 2021.
Foto: Zámek Doudleby

Daná problematika může být prezentována příkladem sgrafitové výzdoby na zámku Doudleby nad Orlicí, který se pyšní rozsáhlou renesanční sgrafitovou výzdobou. Největší pozornost získal zámek při komplexní obnově v 60. letech 20. století, kdy bylo během renovací rozhodnuto obnovit výzdobu na vnější i nádvorní fasádě a také na všech 12 komínech zámku. Sgrafita komínových těles, na které je tento příspěvek zaměřen, byla rekonstruována v letech 1969–1970. V říjnu roku 2014 byl restaurátorem Josefem Červinkou proveden orientační restaurátorský průzkum, jehož součástí byla podrobná dokumentace nasnímkováním komínů pomocí dronu. Dále byly komíny prohlédnuty z dostupných míst nádvorí a podkroví. Byl zhodnocen stav dochované sgrafitové výzdoby, rozsah poškození, statika a soudržnost. Čtyři komíny byly vyhodnoceny jako havarijní, proto bylo rozhodnuto o jejich stržení a novém vyždění.¹¹ Jedním z nich byl komín č. 1, na kterém byla v roce 2021 provedena rekonstrukce sgrafitové výzdoby studenty druhého ročníku Fakulty restaurování Univerzity Pardubice v Litomyšli (dále jen FR Litomyšl). Souběžně se studenti třetího ročníku podíleli na restaurování komínu č. 2 v severozápadním koutu vnitřního nádvoří zámku. Tento příspěvek stručně shrnuje dosavadní poznání o sgrafitové výzdobě doudlebského zámku a jejím kontextu. Dále se pak zaměří na přístup restaurátorů k obnově sgrafit na komínech na konci 60. let v porovnání se zásahem provedeným v roce 2021.

Historie zámku a jeho uměleckohistorický vývoj

Kromě historiografické a soupisové literatury je důležitým zdrojem nepublikovaný stavebněhistorický průzkum. Ve své I. etapě postihuje dopodrobna historický vývoj zámku.¹²

Panské sídlo Doudleby nad Orlicí je poprvé doloženo až k roku 1545. Zde na vyvýšeném ostrohu ve východní části obce došlo mezi léty 1585 až 1590 za majitelů z rodu Bubnů k přestavbě tvrze na renesanční čtyřkřídlý zámek s uzavřenou dispozicí. Z původní tvrze se nic nedochovalo.¹³ Datum výstavby je doloženo rytými nápisy v omítce a v kamenném dveřním překladu. Jednopatrový zámek zdobila lunetová římsa a renesanční štíty, vnitřní dvůr byl opatřen nejspíše dřevěnou arkádou, která byla hlavním komunikačním prostorem.¹⁴ V českém prostředí je tato stavební dispozice ojedinělá a lze ji zdůvodnit dobou vzniku zámecké budovy.¹⁵ Plocha severní fasády je narušena vstupním rizalitem, kamenné ostění vchodu nese znak rodu Bubnů. Jižní zahradní průčelí je v ose přerušeno druhým rizalitem, který v prvním patře ukrývá kapli sv. Rodiny, jejíž původní výzdobu neznáme. Plastické řešení fasády ustoupilo zdobnému prvku – motivu kobercového sgrafita, jenž obepíná zámek po celém jeho vnějším obvodu, od soklu po římsu. V uzavřeném nádvoří, v přízemí též opatřeném kobercovým sgrafitem, gradují v 1. poschodí převážně rostlinné a ornamentální motivy striktně rozdělené do horizontálních pásů. Výjimku tvoří lunetové výšeče s figurálními motivy, které odpovídají lunetové římsě, a to jak na vnější, tak nádvorní fasádě. Sgrafitem byla pravděpodobně opatřena

1 | Více k tématu Josef Červinka, *Sgrafitová výzdoba komínů zámku v Doudlebach nad Orlicí* (záměr na restaurování), nepublikovaný dokument, 2014.

2 | Klára Zářecká, *Dějiny objektu*, in: František Václavík – Bohdan Šeda – Klára Zářecká, *Stavebně-historický průzkum zámku v Doudlebach nad Orlicí* (RK), Etapa I.A – archivní rešerše, 2018, s. 5–40.

3 | Především: František Musil a Ladislav Svoboda. *Hrady, zámky a tvrze okresu Rychnov nad Kněžnou, Ústí nad Orlicí* 1998, s. 42–47. Srov. Karel Kuča, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1996, sv. 1, A–G, s. 752–754; Emanuel Poche (ed.), *Umělecké památky Čech*, Praha 1982, s. 318–319; Pavel Vlček, *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*, Praha 1999, s. 231–232.

4 | Viz Vlček (pozn. 3), s. 231.

5 | Viz Zářecká (pozn. 2), s. 9.

OBR. 2 Pohled z nádvoří na komíny č. 1 a č. 2, asi 1950.
Foto: Zářecká (pozn. 2), s. 118

6 | Viz Zářecká (pozn. 2), s. 12.

7 | Více k tématu např.: Peter Megyesi, *Philothei symbola christiana: Emblémy v zámku Doudleby nad Orlicí*, *Umění* LXIV, 2016, č. 2, s. 122–136.

8 | Více především Radka Miltová-Nokkala, *Mezi zalíbením a zavržením: receptce Ovidiových Metamorfóz v barokním umění v Čechách a na Moravě*, Brno 2009; *Ve společenství bohů a hrdinů: mýty antického světa v české a moravské nástěnné malbě šlechtických venkovských sídel v letech 1650–1690*, Praha 2016.

9 | Jiří Slavík, *Podkroví zámku v Doudlebách nad Orlicí*, in: Památkový ústav v Pardubicích, *Výroční zpráva za rok 1999*, Pardubice 2000, s. 199–203, cit. s. 199.

10 | Viz Zářecká (pozn. 2), s. 25.

i všechna komínová tělesa. Zámek má celkem 12 komínů pohledově situovaných z vnitřního nádvoří. V podkroví severního křídla zámku se za barokním štítem nachází těleso zrušeného komína (v pořadí třináctý), které nese patrně jediné dochované původní renesanční sgrafito.

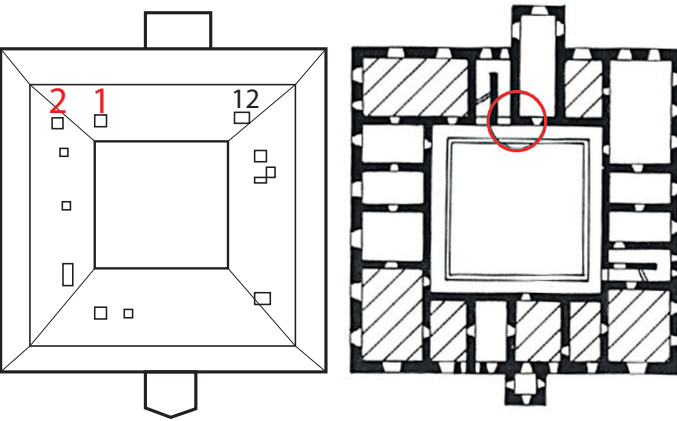
Za majitele Františka Adama Vratislava z Bubna a Litic (1644–1711) se přistoupilo k přestavbě zámku, během níž byly strženy renesanční štíty včetně lunetové římsy a nahrazeny štíty barokními (s volutami). Štíty vrcholí trojúhelníkovými nebo segmentovými tympanony se štukovou výplní. Vstupní rizalit byl završen novou hodinovou věží s lucernou. Vnitřní nádvoří bylo opatřeno kamennou arkádou na toskánských sloupech, která slouží jako komunikační chodba pro jednotlivé pokoje prvního patra zámku dodnes.¹⁶¹ Pevnější konstrukce dostala přednost před stávající výzdobou, lunetové výseče jsou tak částečně zakryty klenutím arkády. To však v době přestavby nebylo v rozporu s působením fasády, protože sgrafitová výzdoba byla zcela zakryta bílým vápenným nátěrem. Z této stavební etapy se v interiéru velkého sálu zachovala kachlová kamna nesoucí letopočet 1690. Souběžně s přestavbou vznikl i unikátní cyklus barokních nástropních maleb.¹⁷¹ Zajímavé jsou především po stránce ikonografické a jejich interpretace zůstává nadále předmětem současného bádání.¹⁸¹

Po roce 1809, kdy se Doudleby staly hlavním sídlem hrabat z Bubna a Litic (do této doby rod sídlil na Žamberku), došlo ke klasicistním úpravám zámku, jež dnes známe pouze z fotografií. V roce 1886 byla radikálně restaurována sgrafita v nádvoří.¹⁹¹

O stavu zámku z první poloviny 20. století nemáme mnoho písemných zpráv, ale z dobových fotografií je patrné, že objekt nebyl příliš udržován. Nacházíme pouze dílčí zprávy o opravách krovů apod. V roce 1948 došlo k znárodnění zámeckého areálu a odchodu rodiny Bubnů, což zpočátku vedlo k dalšímu chátrání zámku.¹⁹¹ Pod správou Státní památkové správy bylo v 50. a 60. letech přistoupeno k celkové obnově a rekonstrukci areálu zámku, která byla tehdy završena zpřístupněním památky veřejnosti, v interiérech byly instalovány nejrůznější expozice. Další dílčí restaurátorské zásahy navázaly v 80. letech, s přestávkami pokračují prakticky do současnosti. V roce 1991 byl zámek navrácen potomkům původních majitelů – Adamu Bubna-Litic a Eleonoře Dujkové, roz. z Bubna-Litic. Dnes je zámek z velké části přístupný veřejnosti.

OBR. 3 Letecký pohled na zámek s vyznačením restaurovaných komínů (č. 1 a 2). Zdroj: Červinka (pozn. 1), s. 6

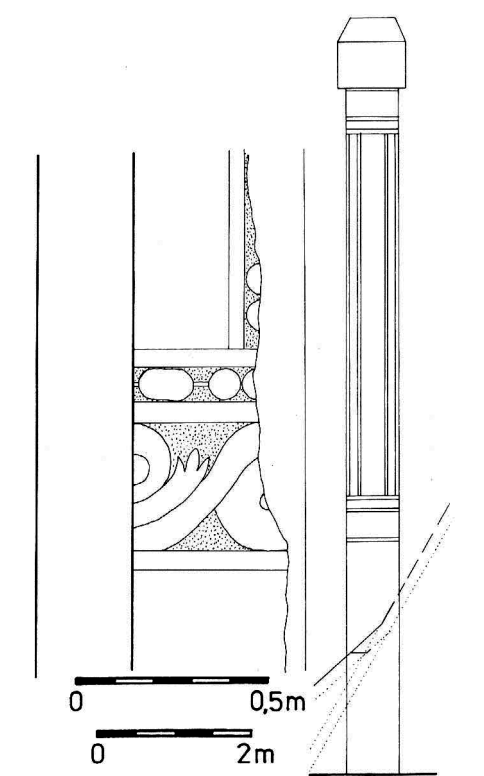
OBR. 4 Půdorys zámku s vyznačením komínu s dochovaným fragmentem renesančního sgrafita v severním křídle. Zdroj: Slavík (pozn. 4), s. 201

OBR. 5 Dochovaný fragment na zrušeném komínovém tělese, severní křídlo zámku, pohled ze západní strany. Foto: Radka Farská

Obr. 6 Dochovaný fragment na zrušeném komínovém tělese, severní křídlo zámku, pohled z východní strany. Foto: Radka Farská

OBR. 7 Zákres dochovaného fragmentu. Zdroj: Slavík (pozn. 4), s. 203

11 | Viz Vlček (pozn. 3), s. 202.

12 | Viz Zářecká (pozn. 2), s. 10.

13 | Tutte l’opere d’architettura et prrospectiva [sic] di Sebastiano Serlio, Bolognese : Serlio, Sebastiano, 1475–1554 : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive, s. 432–438, vyhledáno 20.09.2022.

14 | Sabina Svobodová, *Architektura poslední čtvrtiny 16. století v Hradci Králové* (bakalářská práce), FFUP, Olomouc 2021, s. 31–35.

Sgrafito doudlebského zámku v kontextu východních Čech

Kromě vývoje stavebněhistorického lze na zámek nahlížet i v kontextu provedené výzdoby na dalších stavbách budovaných v jeho bezprostředním okolí. Na konci 16. století se po celých českých zemích vyskytovaly etablované dílny řemeslníků, kteří k nám neúnavně proudili ze severní Itálie a přes Rakousko. Na jejich práci se rychle adaptovali i řemeslníci místní, jež rozvíjeli řemeslo v dalších regionech mimo hlavní centra. K těmto regionům patřily i východní Čechy, které se obzvláště na konci 16. století těšily bohaté výstavbě spojené se sgrafitovou výzdobu. Množství staveb nám ale bohužel neulehčuje jejich přesnější autorské zařazení. Nicméně v případě výzdoby doudlebského zámku se můžeme pokusit o hypotetické propojení.

V době výstavby zámku Doudleby nad Orlicí je v oblasti východních Čech zaznamenáno několik vlášských mistrů zastávajících pozici kameníka či stavitele. V 80. letech 16. století je při stavbě předbraní Pražské a Bílé věže v Hradci Králové uváděn *stavitel Burian Vlach*. Na hradě Potštejn a v Kostelci nad Orlicí je ve stejné době zmiňován *kameník Burian Gozzi*.^[11] Klára Zářecká dále objevuje nápis *Gozzi (Gucci)* na nádvoří zámku Doudleby nad Orlicí, který se nachází mezi oběma posledně zmiňovanými rezidencemi. Totožná je i doba výstavby, a proto je na místě uvažovat o působení italského řemeslníka i při stavbě tohoto zámku. Přes odlišné profesní označení a komolení jména lze předpokládat existenci jednoho řemeslníka *Buriana Gozziho* a jeho přítomnost je tak doložitelná při vzniku nejméně čtyř staveb, a pravděpodobně i při samotném provedení doudlebských sgrazit.^[12] Kromě toho lze na fasádě doudlebského zámku najít ještě iniciály *LV*, které doposud nebyly ztotožněny s žádným řemeslníkem působícím v této oblasti. Desítky ručiček vkreslených do fasády nás v neposlední řadě upozorňují na další řemeslníky podílející se jak na vzniku fasády, tak na jejich opravách v následujících stoletích.

Pro další bádání je možné se soustředit na samotný motiv kružnic použitých na hlavní fasádě doudlebského zámku. Geometrické provázání tohoto typu upomíná na sedm traktátů italského architekta Sebastiana Serlia, *Tutte l’Opere d’architettura et prospetiva*, publikovaných v první polovině 16. století. Teoretickou znalost tohoto díla je u italských mistrů možné považovat za samozřejmost, stejně tak je toto dílo stěžejní pro vývoj české renesanční architektury. Ve čtvrté knize (*quatro libro*) najdeme několik návrhových listů pro dřevěné stropy, které pracují s geometrickými motivy a soustřednými kružnicemi. Žádný ze vzorů však nelze zcela přesně ztotožnit s výzdobou zámecké fasády v Doudlebách.^[13]

Geometrický ornament užitý na fasádě celoplošně není ojedinělý pouze u zámku Doudleby nad Orlicí, ale lze jej v menší míře najít i na dalších stavbách právě ve východních Čechách.^[14] Ve fragmentu se propracovaný motiv kružnice zachoval na hradě Pecka. Na zámku Opočno dokládá archivní fotografie pozůstatek podobné sgrafitové výzdoby na pilíři chodby prvního nádvoří. Sgrafita zde byla odhalena na počátku 20. století a dnes je prostor chodby upraven na lovecký

salonek. Geometrický ornament v tomto případě nápadně vychází ze zmiňovaného traktátu Sebastiana Serlia. Ve špatném stavu, ale ve větším rozsahu, nalézáme kobercový ornament na fasádách zámku Stěžery. Kružnice s vloženým čtvercem a rozetou uprostřed navzájem propojené diagonálami se nápadně podobají řešení doudlebského zámku. Prohloubení znalostí o uměleckohistorickém vývoji jednotlivých staveb a možnost jejich užšího propojení nabízí cestu k uchopení tohoto tématu.

Podoba sgrafitové výzdoby na komínech doudlebského zámku

Rekonstruovaná sgrafitová výzdoba na komínech je originálně pojatá pro každé těleso. Společné mají rozvrhy hlavic s krakorci a na každém komínu se dané dekory opakují na protilehlých stranách. Vzhledem k tomu, že byly při rekonstrukci inspirovány motivy dekoru z fasád zámku, přísluší se na tomto místě jeho rozvrh alespoň krátce zmínit.

Ornament vnější fasády je tvořen kružnicemi řazenými ve vertikálních pásech s centrálně vloženými čtverci a vpadlou rozetou. Kružnice jsou propojeny diagonálami. Motiv se opakuje na všech čtyřech fasádách a vžil se pro něj pojem *kobercové sgrafito*. Spodní i horní okraj je ohraničen probíhajícím pásem mořské vlny. Lunetové výseče (lunetová římsa se nezachovala) jsou vyplněny figurálními motivy. Na vnitřním nádvoří se v přízemí opakuje vzor kružnic s pásem mořské vlny, završený lunetovými výsečemi. V patře probíhají horizontální pásy rozvilin zakončené lunetovými výsečemi nesoucími motivy figur a bájných zvířat.

Záchytným bodem přibližujícím podobou renesančního sgrafita na komínech zůstává fragment dochovaný za severním štítem v půdním prostoru. Kromě restaurátorů v 60. letech se o něm zmiňuje ještě Jiří Slavík, který provedené dekory přisuzuje rekonstrukci z 19. století.^[15] Průzkum provedený studenty FR Litomyšl se přiklání k dataci dochovaného fragmentu ke konci 16. století, a to ze dvou hlavních důvodů: Těleso komína je zčásti pohlceno štítem vybudovaným až během barokní přestavby na konci 17. století. V místě je přímo patrné přisazení hmoty štítu k již existujícímu komínu. Za předpokladu, že by došlo k obnově sgrazit na komínech až v 19. století, je nepravděpodobné vytvoření výzdoby na místě, které není nijak přístupné ani viditelné. A také na základě vizuálního posouzení se pravděpodobně jedná o renesanční omítku.

Hlavice komínu č. 1 a č. 2 jsou shodně pojednané centrálně komponovanou stylizovanou rozvilinou, pod krakorci probíhá horizontální pás se stylizovanou mořskou vlnou. Komín č. 1 nese jednoduchý geometrizující dekor kombinující obdélníková pole lemovaná perlovcem s průběžnými pásy vegetabilního dekoru a s motivem mořské vlny. Ve středové části komín obepíná pás s florálními rozvilinami. U paty komínu se uplatňuje opět pás s mořskou vlnou, pod který je vložena geometricky pojednaná rozeta.

15 | Viz Slavík (pozn. 9), s. 199–200.

16 | Viz Zářecká (pozn. 2), s. 13.

17 | Aleš Vošahlík, Průzkum vnějších fasád státního zámku v Doudlebách nad Orlicí, *Památková péče* XXVI, 1966, č. 6, s. 175–181; Aleš Vošahlík, Raně barokní etapa zámeckého areálu v Doudlebách nad Orlicí, *Památková péče* XXVII, 1967, č. 10, s. 289–296.

18 | Viz Vlček (pozn. 3), s. 231, datum na východní fasádě; Karel Hieke, *České zámecké parky a jejich dřeviny*, Praha 1984, s. 88.

Hlavní rostlinný motiv komínu č. 2 v lizénovém rámu se opakuje na protilehlých stěnách. Východní a západní strana je traktována opakujícím se stáčeným listovým. Ze středu od stylizovaného květu vyráží dva úpony, které se dále rozvětvují směrem ke středu. Nahoře se listy stáčí směrem dovnitř. Na toto ukončení navazuje další květ. Na východní straně je patka vyzdobena jednoduchým psaníčkem v rámu. Severní a jižní strana jsou shodně zdobené bohatou rozvilinou. Tenký úpon probíhá plynule přes celou výšku plochy, bohatě se větví, velké rozviliny se pak opakovaně stáčí do protisměru. Jednotlivé listy jsou pojednány svižným šrafováním. Patku zdobí jednoduchý trojúhelník v poli.

Restaurátorské zásahy na sgrafitové výzdobě doudlebského zámku

Od doby vzniku prošel zámek mnoha stavebními úpravami, které se kromě konstrukčních zásahů týkaly i vizuálního působení stavby. Na zásahy spojené se sgrafitovou výzdobou zámku, a především komínů, se nyní zaměříme.

K prvním stavebním úpravám zámku došlo již v 1. pol. 17. století, jak dokládají dochované nápisy a letopočty na stěnách a ve sgrafitu. V 2. pol. 17. století byla sgrafita na fasádách a pravděpodobně i na komínech zakryta vápennými omítkami.¹⁶¹ Vzhled fasád nelze spolehlivě rekonstruovat, ale možnou podobu publikoval Aleš Vošahlík.¹⁷¹ Dále nacházíme stručnou zmínku o rozsáhlém restaurování sgrafitové výzdoby nádvoří provedeném roku 1886 Josefem Kirchnerem.¹⁸¹ K nejvýraznějším úpravám zámku bylo přistoupeno až v 60. letech 20. století. Byly odkryty a obnoveny malby v interiéru a také došlo k rehabilitaci fasády vnější i v nádvoří. Proběhl taktéž důležitý hloubkový průzkum původního renesančního architektonického rozvržení. Dle průzkumů bylo na komínech nalezeno několik fragmentů sgrafitové výzdoby označených za renesanční, a to včetně fragmentu na nefunkčním komínovém tělese, viditelném pouze v krovu severního křídla.

Restaurování v letech 1969–1970

Vedle technologického postupu se při rozsáhlé obnově řešilo celkové vizuální působení zámku. Projekt vypracoval Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů v Praze (SURPMO), který se přikláněl ke konzervaci stávajícího stavu omítek, tedy zachování jejich barokního vzhledu. Naproti tomu Krajský národní výbor v Hradci Králové (KNV) se přikláněl k puristickému řešení, radikálnímu a zároveň efektivnímu odhalení původních omítek. V konečném rozhodnutí se přistoupilo k celkovému restaurování sgrafita pro jeho historickou

hodnotu, s nevyřešenou otázkou přizpůsobení stávajících architektonických článků.¹⁹¹ Rozhodnutí ovlivnilo nejen podobu samotné stavby, ale zároveň vyústilo v obnovu sgrafit na komínech, kterými se dnes zabýváme. Pracemi na komínech byli pověřeni restaurátoři A. Tintěra a J. Smetánka.

Pozornost k výzdobě komínů byla upřena až v závěrečné fázi restaurování v roce 1969. „*Komíny jsou ve zcela zchátralém stavu. Dle dochovaných fragmentů jest jasné, že byly pokryty sgrafitem po celé ploše. Ornament je stejné koncepce jako na vnějších fasádách i v nádvoří. Komíny jsou silně popraskané, vykloněné vesměs z osy, u některých bude pravděpodobně nutné statické zajištění, eventuálně odbourání a znovupostavení. S tím bude nutně spojen transfer zachovaných částí sgrafita a jejich znovuosazení (dílč). Dobře jsou zachovány fragmenty sgrafita dnes zachované pod střechou na půdě/původní renesanční zastřešení bylo změněno za barokní se zvýšenou střechou a štítý. Fragmenty sgrafita jsou velmi zvětralé a značně nečitelné, budou částečně rekonstruovány, zbytky restaurovány/provedeny dílčí transfery a znovuosazení. Dle schválených návrhů bude provedena rekonstrukce ukončení komínů ve dvouvrstvě sgrafitu stejnou barevností.*“²⁰¹

Pro rekonstrukci byly vytvořeny návrhy na sgrafita (vel. 1:10) s použitím motivů z dochovaných fragmentů, z lunet a různých částí výzdoby. Návrhy schválil v roce 1969 Státní ústav památkové péče a ochrany přírody osobou PhDr. Jaroslava Wagnera.²¹¹ Ze zprávy vyplývá, že z původních sgrafit na komínech zůstaly jen fragmenty, některé z nich mohly být transferovány a druhotně osazeny na nově vyzděná tělesa. Dostupná dokumentace restaurování z roku 1969 neinformuje, zda lze nalezené fragmenty považovat za renesanční. K dispozici též není grafický zákres transferu původních částí ani podrobnější fotografická dokumentace. Kde se zmiňované fragmenty nacházely tedy nelze s jistotou určit.

Z laboratorního průzkumu provedeného během restaurování sgrafit v roce 2021 vyplynuly následující poznatky o technice provedených sgrafit: Na komíně č. 2 nebyly nalezeny žádné stopy historické omítky. Dochované sgrafito lze tedy považovat za „nové“ (tj. z 60. let) v celém rozsahu. Provedeno bylo ve dvou vrstvách omítek. Spodní světlá středně zrnitá jádrová omítková směs bílého vzdušného vápna se strusko-portlandským cementem, plnivo písek střední hrubosti (0–8 mm). Na ni byla nanášena vrstva intonaca colorata tvořená bílým vzdušným vápnem s příměsí portlandského cementu, plnivem je opět písek obsahující hlavně silikátové částice. Dle vizuálního průzkumu se jeho hrubost pohybovala místy až do 10 mm. Tento faktor ale nijak nebránil provádění přesné ryté kresby. Do směsi byla navíc přidána uhlíkatá čerň, která tónovala omítky do šeda. Intonaco bianco bylo tvořeno silným vápenným nátěrem z bílého vzdušného vápna.

19 | Viz Zářecká (pozn. 2), s. 28.

20 | Odborná spisovna NPÚ Územního odborného pracoviště NPÚ v Josefově, Hospodářská smlouva č. 474/69, inv. č. RZ RK 188. citováno podle Zářecká (pozn. 2), s. 32.

21 | Zářecká (pozn. 2), s. 33.

22 | Daniela Jakubů (ed.), *Restaurování a rekonstrukce sgrafitové výzdoby na komínech č. 1 a 2 zámku Doudleby nad Orlicí* (dokumentace restaurátorského průzkumu a zásahu), nepublikovaný dokument, Litomyšl 2021, (uloženo v archivu Ateliéru nástěnné malby, sgrafita a mozaiky Fakulty restaurování Univerzity Pardubice).

OBR. 8 Stav před restaurováním, horní část a střední část východní strany komína č. 2. Foto: Radka Farská

→ OBR. 9 Průběh práce, rekonstrukce omítkových vrstev. Foto: Daniela Jakubů

Restaurování v roce 2021

Zásahu provedenému studenty FR Litomyšl předcházela v roce 2014 již zmiňovaný vizuální průzkum všech komínů, následovaný restaurováním komínu č. 12, jenž nastavil především barevnou tonalitu sgrafita. Průzkum i zásah provedl restaurátor Josef Červinka. Při popisu následujícího technologického postupu vycházím ze společné dokumentace restaurátorského zásahu.^[22] Komín č. 1 se již v roce 2014 nacházel v havarijním stavu, následně byl stržen, znovu vyzděn a opatřen primární adjustační vrstvou (cementový špric). Jeho dekor byl na základě fotografické dokumentace proveden na pauzovací folii v poměru 1:1. Na komín bylo poté nanášeno několik vrstev vyrovnávací jádrové omítky z písku a přirozeně hydraulického vápna *Calcidur NHL 3,5*. Vrchní sgrafitová omítka byla navíc tvořena dvěma druhy písku s přidavkem jemně drceného dřevěného uhlí a chlumčanského okru. Účelem bylo dosažení barevnosti intonaca colorata odpovídající renesančním sgrafitům na fasádách zámku a komínu č. 12. Intonaco bianco bylo tvořeno vápenným nátěrem tónovaným minerálními pigmenty (okr, červený okr, umbra přírodní zelenavá), s přidavkem čisté akrylátové disperze *Dispersion K9* (2%). Po zavedení nanášených omítek a vápenného nátěru (intonaco bianco) byl přes pauzovací folii přenesen dekor a následně vyryt.

Těleso komínu č. 2 vykazovalo větší statickou stabilitu. Proto bylo v tomto případě přistoupeno k restaurování stávající sgrafitové výzdoby pocházející z roku 1969–1970. Restaurátorskému zásahu předcházela laboratorní průzkum, jehož výsledky byly představeny výše. Omítkové vrstvy sgrafita trpěly viditelně ztrátou adheze i koheze způsobenou pravděpodobně namáháním a pohybem samotného komínového tělesa a umocněnou extrémními vlivy povětrnostních podmínek. V opakovaném procesu tím na omítkách došlo ke vzniku rozsáhlých prasklin a vypouklín. Toto poškození mohlo být podpořeno i použitím portlandského a struskoportlandského cementu v obou vrstvách omítky. Voda, která do komínu zatékala zejména nezastřešeným horním otvorem, zůstávala zachycena pod neporézní, pevnou cementovou vrstvou, kde probíhalo opakované přemrzání. To způsobilo destrukci spodních vrstev omítky a vrchní vrstvy zdiva. Cement mohl být rovněž zdrojem vodorozpustných solí, které se mohly podílet na dezintegraci jádrové omítky i cihel. Obzvláště na severní a jižní straně byly od cihlového zdiva uvolněné omítky v celkové výšce dosahující až 1 metr. V souladu s památkovým dozorem byly dekory z těchto defektů přeneseny na pauzovací folii a nesoudržné omítkové vrstvy následně sejmuty. Patrná byla i síť drobných prasklinek po celém povrchu a lokální biologické napadení. Vrchní vápenné intonaco bianco bylo smyto téměř po celé ploše.

Takto poškozené omítky si v prvním kroku žádaly hloubkové strukturální a povrchové zpevnění. Vyzkoušena byla kombinace organokřemičitého konsolidantu *KSE 300* s vápennou nanosuspenzí *CaLoSil E25* (1:1), která sice vykazovala dobrou míru zpevnění omítek i zdiva, povrch však zůstával mírně hydrofóbní. Hydrofobitu bylo možné potlačit opakovanou aplikací vápenné nanosuspenze, celý proces byl

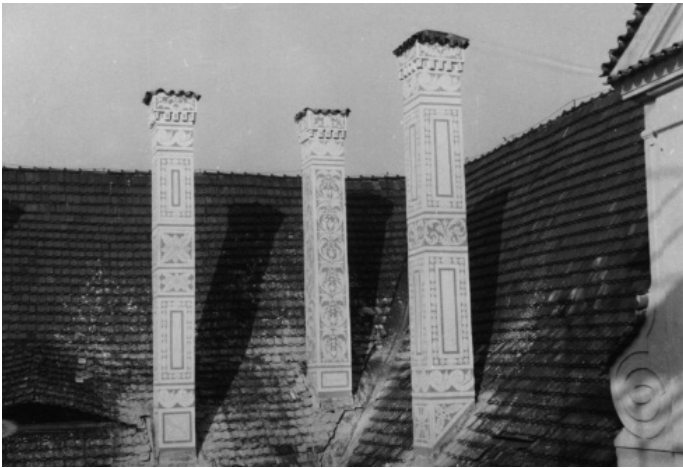

OBR. 10 Průběh práce, rekonstrukce ornamentu. Foto: Daniela Jakubů

OBR. 11 Průběh práce, rekonstrukce ornamentů na komínu č. 1, v pozadí komín č. 2. Foto: Daniela Jakubů

OBR. 12 Komín č. 1 a č. 2, stav po restaurování 1970. Zdroj: Alois Tintěra – Josef Smetánka, *Restaurování renesančních sgrafitových komínů* (restaurátorská zpráva), Praha 1970, 1. sv., 1. část. NPÚ ÚOP v Josefově, restaurátorská dokumentace, RZ RK 188, s. 20

však časově náročný. V plném rozsahu byl použit koloidní roztok oxidu křemičitého v etanolu *Sebosil S 20* (5%), jež bylo možné aplikovat opakovaně. Všechny přípravky byly nanášeny lokálně na nesoudržná místa pomocí injekční stříkačky s jehlou do nasycení povrchu. Po strukturálním zpevnění následovala injektáž dutin injektážní směsí na hydraulické bázi vápna *Ledan TA1*.

Celá plocha komínu byla ošetřena 2% roztokem *Ajatinu* za účelem likvidace biologického napadení. Pozůstatky byly následně odstraněny mechanicky, suchým kartáčem a pevným čisticím štětce. Povrch byl dále čištěn destilovanou vodou, kartáčky a houbami různých tvrdostí.

Jádrová omítka pro rekonstrukce a tmely byla provedena směsí na základě bílého vzdušného vápna ve formě vápenné kaše, přírodně hydraulického vápna *Calcidur NHL 3,5* a písku (obj. poměr 6 : 1 : 2). Směs pro intonaco colorato v sobě obsahovala kromě dvou směsí písku i dřevěné uhlí a kamenivo tak, aby se struktura nových doplňků co nejvíce přiblížila zachované originální omítce. Následoval vápenný nátěr tvořený 2 obj. díly přírodně hydraulického vápna *Calcidur NHL 3,5*, 1 obj. dílem bílého vzdušného vápna (vápenný hydrát) a 4 díly *Dispersion K9* (2%). Do zatažené omítky byly přes pauzovací folie provedeny rekonstrukce odebraných omítkových vrstev především na jižní a severní straně. Místa s úplnou ztrátou omítkových vrstev bylo možné rekonstruovat, protože dekor se opakuje na protilehlých stranách komína.

Závěrečný krok představovala retuš originálních povrchů intonaca colorata provedená minerálními pigmenty pojenými opět 2% *Dispersion K9*. Dle stejného receptu jako na provedených rekonstrukcích bylo obnoveno intonaco bianco. Provedená retuš měla za úkol propojit originální omítky s novými doplňky a současně držet nastavenou barevnost se sousedícím komínem č. 1.

OBR. 13 Komín č. 1 a č. 2, stav po restaurování 2021. Foto: Radka Farská

Závěr

Obnovení sgrafitové výzdoby na zámku Doudleby nad Orlicí v 60. letech 20. století předcházelo rozhodnutí o odhalení a rekonstrukci dochované výzdoby fasád do celistvé podoby. Upřednostněna byla v tomto směru historická hodnota renesančního dekorativního prvku a jistě i vizuální efekt, bez kterého bychom si dnes již zámek nedovedli představit. Navzdory nejistotě o původní výzdobě komínů tvoří všech 12 těles s „novodobými“ sgrafity soubor, který pro své nesporné výtvarné kvality zůstává nedílnou součástí estetického působení zámku. Z dnešního úhlu pohledu je pravděpodobné, že nízká pevnost podkladových vrstev a nízká paropropustnost cementových omítek na povrchu přispěla k hloubkové degradaci omítek z restaurátorského zásahu v 60. letech. Při rekonstrukci v roce 2021 byl proto kladen důraz na hloubkovou konsolidaci všech dochovaných vrstev. Pro doplnění omítkové vrstvy byly zvoleny směsi s přírodním hydraulickým vápnem, které je z hlediska porézní struktury a pevnosti blíže k historickým materiálům. Po padesáti letech od provedení obnovy sgrafit se změnila technologie. Vedle toho byl ale kladen stejný důraz na zachování suverénně provedeného dekoru ze 60. let, který již nyní získává vedle výtvarné kvality i historickou hodnotu. Současné restaurování komínů zámku neprobíhá najednou, jako tomu bylo v minulosti, ale po etapách. Před každým dalším zásahem a při obnově především barevnosti omítek je potřeba vnímat komínové těleso jako součást souboru, který musí fungovat i ve vztahu k samotnému zámku.

SUMMARY

RESTORATION OF SGRAFFITO DECORATION ON THE CHIMNEYS NO. 1 AND 2 AT THE CASTLE OF DOUDLEBY NAD ORLICÍ

At the end of the 16th century, the then fort in Doudleby nad Orlicí was turned into a four-wing Renaissance castle. The façade of the outer and inner courtyards as well as 12 chimneys were decorated with sgraffito decoration. The subsequent Baroque rebuilding of the castle dating to 1690 involved covering all the decoration for the following 300 years. There is not enough evidence as to who created the decoration. Most probably, it was Italian stonemason Burian Gozzi who was working in eastern Bohemia at the end of the 16th century. His work, including sgraffito decoration, is evidenced for example in Hradec Králové or at the Castle of Potštejn which is located near the Castle of Doudleby and Orlicí.

After years of letting the castle deteriorate, extensive renovation works started in the 50s and 60s of the 20th century; the peeling-off plaster revealed a well-preserved Renaissance treasure. After expert discussions, a decision was made to uncover the entire sgraffito decoration despite the fact that the castle had undergone the Baroque rebuilding and additional alterations in the 19th century. Chimney bodies were restored in the final campaign phase in 1969–1970. Besides fragments of Renaissance sgraffiti, an abandoned chimney was found in the attic area that still carried Renaissance décor. Reconstructions of all the twelve chimneys were carried out according to approved designs that drew on the preserved fragment and motifs on the castle façade.

Students of the Faculty of Restoration in Litomyšl, University of Pardubice, participated in the restoration works of chimneys No. 1 and 2. The body of chimney No. 1 was in a dilapidated condition; therefore, it was torn down and built up again. Based on preserved photographs, the original décor was transferred via carton to the new plaster. The reconstruction followed the plans of 1969–1970. Chimney No. 2 had to be completely restored: the preserved plaster layer underwent thorough consolidation and in-depth grouting. Subsequently, reconstructions of the missing parts were executed into the newly-applied plaster. The new reconstruction and the preserved sgraffito from the 16th century were finally blended by colour retouching.